

малорусская (южнорусская) речь. (Оттиск из журнала «Киевская старина» - К., 1899;)/Т. // Вестник Европы. – 1899. – Т.6. – №.11-12. – С.394-402.

37. Франко И. К свету Рассказ И.Франка. От переводчика. // Вестник Европы. – 1897. – Т.5. – №.9. – С.104-130.

*Ігнатова Людмила Русланівна, кандидат історичних наук, доцент,
доцент кафедри історії НТУУ «КПІ імені Ігоря Сікорського» (Київ)*

ІСТОРИЧНІ ОСОБЛИВОСТІ СЕЛЯНСЬКОГО ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ У КИЇВСЬКІЙ ГУБЕРНІЇ НА ПОЧАТКУ ХХ СТ.

Відміна кріпацтва 1861 р. у Російській імперії не вирішила основних земельних питань, які набули гостроти в українських губерніях, що входили до неї на середину ХІХ ст. Основною метою проведення російським урядом реформи було збереження поміщицького землеволодіння за рахунок селянського. Так, при проведенні реформи із поміщицьких селян (які становили понад половину селянства України), наділи на викуп одержали 2320 тис. ревізьких душ (87 %). Без земельних наділів залишилося 244 тис. душ (9 %). Наділи розміром до 1 дес. отримали 88 тис. ревізьких душ [1, с. 363].

Це призвело до того, що на початку ХХ ст. в Україні гостро постало питання малоземелля селян. Київська губернія, наприклад, займала одне з останніх місць за розмірами селянського землеволодіння на душу населення не тільки серед українських губерній, але й у цілому по Російській імперії. За офіційними підрахунками у ній на одного чоловіка не приходилося навіть 1 десятини землі [2]. З кожної сотні селянських сімей на Київщині тільки 4 сім'ї мали по 6 і більше десятин надільної землі, 5 сімей із сотні мали по 5 десятин, 29 сімей – від 3 до 4 десятин, 38 сімей – від 2 до 3 десятин. 9 сімей мали не більше 2 десятин на сім'ю 5 чи 6 душ, які мусили з цієї землі прожити [3].

Така проблема селянського землеволодіння створила революційну ситуацію. Селянські страйки, які почалися ще 1905 р., продовжували наростати. Так, у звіті та огляді по Київській губернії за 1905 р. губернатором зазначалося, що протягом травня, червня та липня мали місце ряд аграрних хвилювань, якими була охоплена більша половина губернії, але яка, завдяки енергійним діям чиновників повітової поліції, ніде не перейшли у відкриті пограбування та погроми поміщицьких маєтків [4].

Проблему селянської бідності не могло вирішити й поширення найманої праці. Плата за неї була дуже низька. Часто селяни наймалися до поміщиків за оплату своєї праці харчами. Під час революційних заворушень однією з селянських вимог було підвищення плати за роботу у панських маєтках. У різних місцевостях вимоги про оплату були різними. Так, селяни с. Тростянця Канівського повіту вимагали у землевласника Гаєвського за збирання хліба як оплату третій сніп або 5 карбованців за робочий день [5].

Користуючись гострою потребою селян у землі, поміщики здавали частину своїх земель в оренду на виключно несприятливих для орендарів

умовах. Залишки кріпачства у сільському господарстві України призводили до того, що близько 3,5 млн. десятин дворянської землі здавалося в оренду селянам [6, с. 13].

Газета «Рада», посилаючись на агрономічний відділ Київського губернського земського управління, повідомляла, як зростала орендна плата по різних українських губерніях: «Орендні ціни на землю у 1906 р. скрізь були вищі, ніж за два попередніх роки. Особливо піднялися ціни в Черкаському, Чигиринському, Канівському повітах (мало не на 4 крб.), а в решті повітів - більше, як на 2 крб. Орендні ціни на землю в Харківській губернії, за повідомленням статистичного відділу Харківської губернської управи, за час від 1903 до 1907 рр. збільшилися майже на 75 %. Так, наприклад, у 1903 р. пересічна орендна ціна на орну землю була 9 крб. 24 коп. за десятину; у 1904 р. під озимину земля вже коштувала по 13 крб.; у 1905 р. - по 14 крб.; а у 1906 р. - доходила до 16 крб. 40 коп. У 1909 р. орендні ціни на землю встановилися на 3–4 крб. вище, ніж у попередні роки» [7].

Наростання економічної кризи у Російській імперії та постійне незадоволення ходом реформ у сільському господарстві вимагали уряд діяти більш ефективно. Тому уже у І Державній думі було складено пакет законодавчих актів з питань реформування сільського господарства. Депутати активно обговорювали шляхи вирішення проблеми перерозподілу землі. Так, на засіданні 30 травня 1906 р. селянин Київської губернії, депутат Грабовецький пропонував вирішити земельне питання наступним чином: «...у кого землі немає, тому треба дати, у кого землі дуже багато, у того треба взяти карбованців по 50 за десятину, селяни із задоволенням заплатять» [8]. Основний зміст виступу депутата відображав основну думку майже усього українського селянства – відібрати землю у великих землевласників і віддати її малоземельним селянам. Серед селян існувала навіть думка, що за землю доведеться платити колишнім власникам, щоправда «у розумних межах».

Намагання уряду вирішити земельне питання селян за рахунок передачі їм казенних земель при збереженні поміщицького землеволодіння перспективи для Київської губернії не мало. Так, за даними Головної управи хліборобства кількість казенних земель у губернії складала 3665 десятин [9]. Ця кількість аж ніяк не вирішувала проблему малоземелля Київської губернії.

Усе це змусило російський уряд прийняти радикальні заходи – 9 листопада 1906 р. було прийнято Указ «Про доповнення деяких постанов діючого закону, який стосується селянського землеволодіння та землекористування» [10]. Суть указу полягала у тому, що кожний домогосподар, який володів надільною землею на общинному праві, може у будь-який час вимагати укріплення за собою в приватну власність частини землі, яка йому належить. Згідно указу, кожен домогосподар міг закріпити за собою у приватну власність ділянки общинної землі, які були до цього в його постійному користуванні. Ті, хто закріплював "надлишки", повинні були сплатити общині їх ціну, яка була зазначена під час проведення реформи 1861 року. До того ж кожен домогосподар, який закріпив за собою землю у

приватну власність, мав право в будь-який час вимагати виділення йому общиною відповідної ділянки, зведеної до одного місця (тобто хутори та відруби). Для переходу всієї общини до ділянкового (хуторського чи відрубного) господарства, необхідно було ухвалення більшістю (двома третинами) селян, які мало право голосу. Такою була суть основного закону, який запроваджував нову аграрну політику царського уряду.

У Київській губернії кількість селян, які закріпили землю у приватну власність складала 70,6 % від загальної кількості [11, с. 68]. Отже, указ від 9 листопада 1906 р., який в історичній літературі отримав назву столипінської аграрної реформи, узаконював індивідуальне селянське господарство, яке існувало в Україні у більшості губерній, у тому числі й у київській, де подвірне землеволодіння складало 83,3 % [12, с. 8].

За телеграфними повідомленнями київського губернатора 1908 р. було подано 13970 заяв селян про вихід з общини, 20085 домогосподарств укріпили за собою наділи. Було закріплено у приватну власність 93614 десятин землі (у середньому 4,66 десятин на господарство) [13].

Офіційна влада позитивно оцінювала нове законодавство у частині виділення селян з общини. Київський губернатор у звіті за 1907 р. зазначав, що, хоча указ від 9 листопада 1906 року і торкнувся лише незначної частини населення губернії (Уманського повіту, де зосереджено майже всі громади з общинним землекористуванням), все ж застосування його дало значні результати [14].

Намагаючись створити найбільш сприятливі умови для розвитку заможних господарств, уряд приділяв ланці землевпорядкування виключну увагу. Хутори та відруби посилено насаджувалися як на надільних землях, так і на банківських та казенних. Хутірське селянське господарство вимагало певного мінімуму землі, без якого хутірська система не могла бути продуктивнішою за подвірну, чи, навіть, громадську.

На 1 листопада 1908 р. у Київській губернії було відведено на хутори і відруби закріплену у приватну власність землю у 9428 господарствах 45669 десятин. У середньому це складало 5,8 десятин на одне домогосподарство. Це була найнижча норма серед усіх українських губерній. Цей факт також підтверджує і те, що вихід на хутори та відруби доцільним був лише за певного мінімуму землі.

Кількість селян, які відводили закріплену у приватну власність землю на хутори або відруби була значно меншою. У Київській губернії таке виділення складало усього 6,2 % від загальної кількості приватновласницької землі. Значна частина селян поспішала вийти з общини для того, щоб продати свій наділ та переселитися. Ще невелика кількість селян після закріплення землі вдавалася до послуг Селянського банку, щоб придбати додаткову землю.

У цілому у період з 1907 по 1911 рр. у Київській губернії виділилися на хутори та відруби 27241 господарство із загальною кількістю десятин 148723 [11, с. 22]. Відповідно, середній хуторський наділ складав усього 5 десятин.

Таким чином, велика кількість селян вилучала свою землю в особисту власність, але лише незначна частина переходила на хутори або відруби. Це пояснюється тим, що хутірська система господарювання мала сенс лише за певного мінімуму землі. Зрозуміло, що кількість у 5 десятин на господарство була мінімальною.

Закон від 9 листопада 1906 року дав можливість розвиватися капіталізму у сільському господарстві. Він закріпив законодавчо те, що існувало в Україні фактично – індивідуальне селянське господарство. Але непродуманість урядом заходів по наділенню малоземельних і безземельних селян землею, насильницьке руйнування общини, і насильницьке ж виділення на хутори та відруби мало в Україні свої негативні наслідки. Більшість селян, яка не мала матеріального забезпечення хутірського господарства поступово розорювалась. Малоземельні селяни, які не в змозі були придбати землю через Селянський Банк, змушені були продавати ті землі, які мали, і переселятися за Урал.

Однак, незважаючи на всі негаразди реформи, в Україні все-таки створився окремий клас заможних селян. Великими землевласниками вони не стали. Заможне селянство становило в Україні на 1911 рік всього 7 %. Але залишалась основна постать – середняцьке господарство. Саме воно складало найбільший прошарок. І саме вони протистояли пруському типу господарства, який обрав уряд після революції 1905 року.

Список використаних джерел

1. Історія українського селянства: Нариси в 2-х т. /НАН України; Інститут історії України / В.А.Смолій (відп. ред). – К.: Наук. думка, 2006. – Т.1. – 632 с.
2. Киевлянин. - 1908. – 29 мая.
3. Рада. – 1906. – 24 вересня
4. ЦДІА України у м.Києві. – ф.442. – оп.636. – од. зб. 442. – л.1-3.
5. Киевлянин. – 1906. – 3 июля.
6. Рубач М.А. Очерки по истории революционных преобразований аграрных отношений на Украине в период проведения Октябрьской революции / М.А.Рубач. – К.: Изд-во Акад. наук УССР, 1957. – 457 с.
7. Рада. – 1909. – 11 травня.
8. Киевлянин. – 1906. – 1 июня.
9. Світова зірниця. – 1906. – 2 листопада.
10. Именной Высочайший указ 9 ноября 1906 г. «О дополнении некоторых постановлений действующего закона, касающихся крестьянского землевладения и землепользования». Режим електронного доступу: <http://dok.histrf.ru/20/imennoy-vysochayshiy-ukaz-o-dopolnenii-nekotorykh-postanovleniy-deystvuyushchego-zakona-kasayushchikh/>
11. Погребинський О. Столипінська реформа на Україні / О.Погребинський. – Бм: Пролетар, 1931. – 127 с.
12. О.П.Реєнт. Столипінська аграрна реформа / Реєнт О.П. – Український селянин. – 2006. – Вип.10. – с.6-25.
15. ЦДІА України. – ф.442. – оп.707. – од.зб.371. – лл.4, 7, 10.

16. ЦДІА України. - ф.442. - оп.636. - од.зб.422. - лл.7-12.

17. Дубровский С.М. Столыпинская земельная реформа / С.М.Дубровский. – М.: Изд-во Акад. наук, 1963. – 599 с.

*Красковська Маргарита Петрівна, кандидат філософських наук,
доцент, Київський національний університет будівництва і архітектури*

ДЕЯКІ ОСОБЛИВОСТІ УКРАЇНСЬКОЇ НАЦІОНАЛЬНОЇ І РЕГІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ ТА ЇХ ВПЛИВ НА ПОЛІТИЧНЕ ЖИТТЯ

Визначаючи свою основну видову ознаку, людство позиціонувало себе як сукупність істот розумних – (*homo sapiens*), наділених достатньо високим рівнем свідомості, здатної до того ж постійно розвиватись і удосконалюватись. Спільність виду, звичайно, забезпечила і спільність видової свідомості, що дало підставу К. Юнгу говорити про притаманні всьому людству однакові архітепи, але відносна ізольованість окремих спільнот в процесі їхнього історичного розвитку сприяла формуванню істотних відмінностей в їхній етнічній, пізніше – національній, свідомості.

Свідомість кожного конкретного етносу на ранньому етапі його буття детермінувалось, перш за все, природними факторами, котрі жорстко диктували йому способи і засоби виживання в наявних ландшафтних і кліматичних умовах, які і визначали для даного природного середовища види і форми життєдіяльності. І саме ці визначальні для раннього періоду формування етносу чинники заклали перші підвалини в основи етнічної психіки і особливості етнічної свідомості.

Наступним фактором, що справив істотний вплив на процес формування і характер етнічної (національної) свідомості стала сама історична доля народу з усіма її складностями, протиріччями, несподіваними поворотами і примхливим переплетінням прогресу і регресу, позитиву і негативу. Однак в процесі цивілізаційного розвитку етносу ці первинні чинники поступово відходять на другий план, або взагалі втрачають вплив, залишаючи, тим не менш, глибокі сліди в свідомості широких народних мас і набуваючи характеру, так би мовити, психологічного атавізму, який ще довго зберігається в уявленнях, життєвих орієнтаціях і поведінці його носіїв.

На вищих щаблях цивілізації, коли людство в більшій чи меншій мірі визволяється з жорстких обійм природи, першочергового впливу на спосіб життя етносу, а отже, і на його свідомість набувають інші фактори – економічні, соціальні, культурні, комунікативні, політичні тощо. Але, враховуючи зміни в характері і змісті етнічної свідомості, не слід ігнорувати інертність і консерватизм останньої, наявність в ній почуттів, уявлень, психологічних установок і просто забобонів, сформованих і закріплених на протязі тисячоліть історичного існування народу. Якщо в світлі вказаних факторів розглядати процес формування української національної свідомості, то необхідно зазначити, що впродовж тисячоліть вона формувалась, переважно